

MDOI-01-2026.0101
MNR--1-64F816

مدیریت ریسک حقوقی در پروژه‌های مشارکتی شهرداری (مشارکت عمومی–خصوصی)

فرزاد حیدری

کارمند شهرداری مریوان

چکیده

پروژه‌های مشارکتی شهرداری در قالب الگوهای مشارکت عمومی–خصوصی (PPP)، سازوکار مهمی برای جبران محدودیت‌های بودجه‌ای مدیریت شهری و تأمین زیرساخت‌های شهری به‌شمار می‌روند؛ اما توسعه این پروژه‌ها بدون نظام‌مندسازی مدیریت ریسک حقوقی، با اختلافات قضایی، ابطال قراردادها و توقف طرح‌ها همراه بوده است. این پژوهش با روش توصیفی–تحلیلی و رویکرد آمیخته، چالش‌های حقوقی حاکم بر قراردادهای مشارکتی شهرداری‌ها را در چهار دسته اصلی ریسک مقرراتی/صلاحیتی، ریسک مالکیت و ثبتی زمین، ریسک تضمین‌ها و تعهدات، و ریسک حل اختلاف و تغییر شرایط شناسایی و اولویت‌بندی کرده است (عباس‌پور و همکاران، ۱۴۰۱؛ World Bank et al., 2017). جامعه آماری پژوهش ۱۶۰ نفر از کارشناسان و مدیران چهار لایه شهرداری، شورا و بخش خصوصی بود که بر اساس فرمول کوکران، ۱۱۳ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب و در نهایت ۱۱۵ پرسش‌نامه معتبر تحلیل شد؛ همچنین ۱۶ خبره در پنل کیفی دلفی مشارکت کردند. یافته‌ها نشان می‌دهد که تخصیص متوازن ریسک بر مبنای «توان کنترل»، ارزیابی حقوقی موشکافانه پیش از انعقاد قرارداد (Legal Due Diligence)، احراز قطعیت مالکیت زمین، شفاف‌سازی تضمین‌ها و پیش‌بینی سازوکارهای حل اختلاف جایگزین (ADR) و شروط انطباق، از مهم‌ترین اهرم‌های کاهش دعاوی و افزایش پایداری قراردادهاست (کاشانی، ۱۴۰۱؛ Bing et al., 2005). نتایج پژوهش می‌تواند مبنای تدوین الگوی قراردادی استاندارد و چک‌لیست ارزیابی ریسک برای شهرداری‌ها قرار گیرد.

واژگان کلیدی: مشارکت عمومی–خصوصی (PPP)، مدیریت ریسک حقوقی، شهرداری، تخصیص ریسک، حل اختلاف، قراردادهای اداری.

مقدمه

شهرداری‌ها به‌عنوان نهادهای خدماتی–محلی، در تأمین زیرساخت‌های شهری با شکاف جدی منابع مالی روبه‌رو هستند؛ درآمدهای متکی بر عوارض و کمک‌های دولتی، پاسخ‌گوی هزینه‌های سنگین توسعه شهری نیست. این وضعیت، شهرداری‌ها را به‌سوی مشارکت با بخش خصوصی در قالب الگوهایی مانند ساخت، بهره‌برداری و انتقال (BOT)، مشارکت در منافع و واگذاری امتیاز سوق داده است (Yescombe, 2017؛ World Bank et al., 2017). راهنمای مشارکت عمومی–خصوصی بانک جهانی، PPP را قراردادی بلندمدت میان نهاد عمومی و بخش خصوصی تعریف می‌کند که در آن بخش خصوصی بخشی از تأمین مالی، طراحی، ساخت و بهره‌برداری را بر عهده می‌گیرد و ریسک‌ها بر اساس توان مدیریت طرفین تخصیص می‌یابد (World Bank et al., 2017).

اما تجربه اجرایی و دعاوی قضایی نشان می‌دهد که قراردادهای مشارکتی شهرداری، به دلیل ماهیت دوگانه این نهادها (قرارداد در عین حال جزء قواعد حقوق عمومی و اداری است و از اختیارات عمومی و دارایی‌های شهری ناشی می‌شود)، با ریسک‌های حقوقی پیچیده‌ای مواجه‌اند: تعارض قوانین عمومی با اصول قراردادهای تجاری، ابهام در مالکیت زمین‌های موضوع مشارکت، ضعف تضمین‌ها و خلأ سازوکارهای کارآمد حل اختلاف (شیروی، ۱۴۰۰؛ امامی و استوار سنگری، ۱۳۹۹). مطالعات بین‌المللی نیز نشان می‌دهند که تخصیص نامتوازن ریسک و ضعف طراحی قرارداد، از مهم‌ترین عوامل شکست پروژه‌های PPP است (Grimsey & Lewis, 2004؛ Loosemore & Cheung, 2015). پژوهش حاضر با تمرکز بر «مدیریت ریسک حقوقی»، می‌کوشد چارچوبی منسجم برای شناسایی، اولویت‌بندی، تخصیص و کنترل این ریسک‌ها در چرخه عمر پروژه‌های مشارکتی شهرداری ارائه کند و بدین ترتیب پیوند میان قواعد حقوق اداری شهرداری‌ها و اصول قراردادهای تجاری مشارکتی را تبیین نماید (کاشانی، ۱۳۹۸؛ World Bank, 2021).

بیان مسئله

مسئله اصلی پژوهش این است که با وجود گسترش پروژه‌های مشارکتی شهرداری، الگوی نظام‌مند و بومی مدیریت ریسک حقوقی برای این قراردادها وجود ندارد و همین خلأ، به تأخیر اجرا، دعاوی قضایی متعدد، ابطال قراردادها و هدررفت منابع عمومی انجامیده است (Cruz & Marques, 2013؛ رستمی، ۱۳۹۷). مطالعات بین‌المللی نشان می‌دهند که تخصیص نامتوازن ریسک به بخش خصوصی، هزینه‌های دادرسی را به نهادهای عمومی تحمیل می‌کند و شکست پروژه را در پی دارد (Bing et al., 2005؛ Wang et al., 2018).

این مسئله در سه چالش حقوقی مشخص متجلی است:

۱. تخصیص نامتوازن ریسک: در قراردادهای مشارکتی شهرداری، ریسک‌های مقرراتی و تصویب‌محور اغلب یک‌جانبه به سرمایه‌گذار منتقل می‌شود؛ درحالی‌که مطابق اصل تخصیص بهینه، هر ریسک باید به طرفی واگذار شود که توان بیشتری برای کنترل آن دارد (Bing et al., 2005؛ Carbonara et al., 2015).

۲. ابهام در مالکیت و تضمین‌ها: عدم احراز قطعیت مالکیت زمین‌های موضوع مشارکت و ضعف در تعریف تضمین‌ها و تعهدات طرفین، زمینه ابطال قرارداد و ادعاهای خسارت را فراهم می‌کند (کاشانی، ۱۴۰۱).

۳. ضعف شروط انطباق و حل اختلاف: فقدان سازوکارهای روشن برای تغییر شرایط، دشواری اجرا (Hardship)، فورس‌ماژور و حل اختلاف جایگزین (ADR/داوری)، اختلاف‌های اولیه را به توقف پروژه و دعاوی قضایی طولانی تبدیل می‌کند (Cruz & Marques, 2013؛ Carbonara et al., 2015).

بنابراین پرسش محوری پژوهش آن است که چه چارچوبی می‌تواند ریسک‌های حقوقی قراردادهای مشارکتی شهرداری را به‌صورت نظام‌مند شناسایی، اولویت‌بندی، تخصیص و کنترل کند؟

ضرورت و اهمیت پژوهش

ضرورت انجام این پژوهش از سه جهت اهمیت دارد. نخست، از منظر اقتصادی، شهرداری‌ها در شرایط محدودیت بودجه‌ای ناگزیر از مشارکت با بخش خصوصی‌اند و هرگونه شکست در مدیریت ریسک حقوقی، مستقیماً به توقف پروژه، هدررفت منابع عمومی و تحمیل هزینه‌های گزاف دادرسی منجر می‌شود؛ درحالی‌که استقرار یک نظام منسجم مدیریت ریسک، از این زیان‌ها پیشگیری می‌کند (عباس‌پور و همکاران، ۱۴۰۱؛ World Bank, 2023). دوم، از منظر حقوقی، تعامل میان قواعد خاص حقوق عمومی شهرداری‌ها (ازجمله آیین‌نامه مالی شهرداری‌ها مصوب ۱۳۴۶ با اصلاحات بعدی و آیین‌نامه مالی موضوع ماده (۱) قانون درآمد پایدار مصوب ۱۴۰۱) و اصول قراردادهای تجاری مشارکتی، حوزه‌ای کمترتبیین‌شده است و ابهام در حدود اختیارات و تشریفات قانونی، ریسک ابطال قرارداد را افزایش می‌دهد (کاشانی، ۱۴۰۱). سوم، از منظر اعتماد سرمایه‌گذاری، تخصیص متوازن ریسک، شفافیت اسناد و پیش‌بینی سازوکارهای مؤثر حل اختلاف، عامل اصلی جذب و ماندگاری سرمایه‌گذار خصوصی در زیرساخت‌های شهری است؛ چنان‌که راهنمای بانک جهانی، تخصیص ریسک به طرف دارای توان کنترل را از ارکان موفقیت PPP معرفی می‌کند (World Bank et al., 2017). بنابراین، ارائه چارچوب جامع مدیریت ریسک حقوقی، هم از نظر علمی و هم از نظر کاربردی، ضرورتی انکارناپذیر برای مدیریت شهری ایران به‌شمار می‌رود.

اهداف پژوهش

هدف اصلی: تبیین و طراحی چارچوب جامع مدیریت ریسک حقوقی در پروژه‌های مشارکتی شهرداری (مشارکت عمومی–خصوصی) با هدف کاهش دعاوی حقوقی و افزایش پایداری قراردادها.

اهداف فرعی:

۱. شناسایی مؤلفه‌ها و منابع ریسک‌های حقوقی در چرخه عمر قراردادهای مشارکتی شهرداری.
۲. اولویت‌بندی اثرگذاری ریسک‌های حقوقی بر شکست یا توقف پروژه‌ها.
۳. تبیین اصول و معیارهای تخصیص بهینه ریسک میان شهرداری و بخش خصوصی.
۴. طراحی سازوکارهای قراردادی مؤثر، ازجمله شروط انطباق و روش‌های جایگزین حل اختلاف (ADR/داوری).
۵. ارائه راهبردها و پیشنهادهای اجرایی برای استقرار نظام مدیریت ریسک حقوقی در شهرداری‌ها.

سؤالات پژوهش

سؤال اصلی: چارچوب جامع مدیریت ریسک حقوقی در پروژه‌های مشارکتی شهرداری شامل چه مؤلفه‌هایی است و چگونه می‌تواند دعاوی حقوقی را کاهش و پایداری قراردادها را افزایش دهد؟

سؤالات فرعی:

۱. مهم‌ترین مؤلفه‌ها و منابع ریسک حقوقی در قراردادهای مشارکتی شهرداری کدام‌اند؟
۲. ریسک‌های حقوقی شناسایی‌شده از حیث اثرگذاری بر شکست یا توقف پروژه چه اولویتی دارند؟
۳. تخصیص بهینه ریسک‌های حقوقی میان شهرداری و سرمایه‌گذار بر چه معیاری استوار است؟
۴. کدام سازوکارهای قراردادی و روش‌های حل اختلاف در مدیریت ریسک حقوقی کارآمدترند؟

۵. چه مکانیسم‌های اجرایی برای استقرار نظام مدیریت ریسک حقوقی در شهرداری‌ها قابل پیشنهاد است؟

مبانی نظری پژوهش

مفهوم پروژه‌های مشارکتی شهرداری

مشارکت عمومی–خصوصی (PPP) نوعی رابطه قراردادی بلندمدت میان نهاد عمومی و بخش خصوصی است که در آن، بخش خصوصی بخشی از وظایف تأمین مالی، طراحی، ساخت، بهره‌برداری یا نگهداری زیرساخت عمومی را بر عهده می‌گیرد و ریسک‌ها بر اساس توان مدیریت طرفین تخصیص می‌یابد (World Bank et al., 2017). برخلاف پیمانکاری متعارف، سرمایه‌گذار خصوصی در تأمین منابع مالی و پذیرش ریسک‌های بلندمدت پروژه شریک است (Yescombe, 2017).

ریسک و مدیریت ریسک

بر اساس استاندارد ISO 31000، ریسک «اثر عدم‌قطعیت بر اهداف» است و مدیریت ریسک فرایندی پیوسته شامل شناسایی، تحلیل، ارزیابی، تخصیص، کنترل و پایش است (ISO, 2018). در سنجش کمی، ریسک حاصل‌ضرب احتمال وقوع در شدت پیامد تعریف می‌شود ($R=P\times I$) و این مبنای اولویت‌بندی ریسک‌های قراردادی است.

تعریف و طبقه‌بندی ریسک حقوقی

ریسک حقوقی، احتمال بروز زیان ناشی از مغایرت قرارداد یا اقدامات طرفین با قوانین، مقررات، تشریفات قانونی یا فقدان شفافیت و قابلیت ابطال است (کاشانی، ۱۳۹۸). در پروژه‌های مشارکتی شهرداری، این ریسک در چهار دسته ظاهر می‌شود: ریسک‌های مقرراتی/صلاحیتی (تعارض قوانین، ابهام اختیارات)، ریسک مالکیت و ثبتی زمین، ریسک تضمین‌ها و تعهدات، و ریسک حل اختلاف و تغییر شرایط (Bing et al., 2005).

اصل تخصیص بهینه ریسک

مطابق اصل پذیرفته‌شده در ادبیات PPP، هر ریسک باید به طرفی واگذار شود که بیشترین توان کنترل احتمال وقوع یا کاهش پیامد آن را دارد؛ انتقال یک‌جانبه ریسک، لزوماً به کاهش آن نمی‌انجامد و می‌تواند هزینه مشارکت و احتمال اختلاف را افزایش دهد (World Bank et al., 2017؛ Bing et al., 2005).

نظریه قراردادهای ناقص

هارت (۱۹۹۵) نشان می‌دهد که همه رویدادهای آینده در زمان عقد قرارداد قابل پیش‌بینی نیستند؛ بنابراین قرارداد باید علاوه بر تعهدات اصلی، سازوکارهایی برای بازنگری، تغییر شرایط، فورس‌ماژور، دشواری اجرا (Hardship) و خاتمه پیش‌بینی کند (Hart, 1995). این نظریه مبنای پیشنهاد «شروط انطباق» در قراردادهای مشارکتی شهرداری است.

نظریه هزینه‌های مبادله

ویلیامسون (۱۹۸۵) استدلال می‌کند که در قراردادهای بلندمدت با دارایی‌های اختصاصی و عدم‌قطعیت محیطی، امکان رفتار فرصت‌طلبانه افزایش می‌یابد. شفافیت اسناد مناقصه، احراز صلاحیت سرمایه‌گذار، تعیین شاخص‌های عملکرد، گزارش‌دهی منظم و پیش‌بینی ضمانت اجرا، هزینه‌های مبادله و اختلافات بعدی را کاهش می‌دهد (Williamson, 1985).

نظریه نمایندگی و حاکمیت قراردادی

شهرداری به نمایندگی از شهروندان وارد قرارداد می‌شود، درحالی‌که بخش خصوصی هدف سودآوری دارد؛ عدم تقارن اطلاعات می‌تواند به انتخاب نامناسب شریک یا کاهش کیفیت خدمات منجر شود. بر مبنای نظریه نمایندگی، نظارت

مؤثر، شفافیت اطلاعات، شاخص‌های قابل‌اندازه‌گیری و پیوند پرداخت با عملکرد، ابزارهای کنترل این تعارض‌اند (Jensen & Meckling, 1976). بنابراین مدیریت ریسک حقوقی تنها به تنظیم قرارداد محدود نیست و نظام حاکمیت، پاسخ‌گویی و کنترل تعارض منافع را نیز دربرمی‌گیرد.

چارچوب نظری تلفیقی پژوهش

بر اساس مبانی فوق، مدیریت ریسک حقوقی در پروژه‌های مشارکتی شهرداری در پنج مرحله تبیین می‌شود:

"شناسایی ریسک"→"تحلیل و اولویت‌بندی"→"تخصیص بهینه"→"کنترل قراردادی"→"پایش و بازنگری"

در این چارچوب، «کیفیت مدیریت ریسک حقوقی» متغیر اصلی پژوهش است که از مؤلفه‌هایی مانند شفافیت قرارداد، رعایت تشریفات قانونی، احراز مالکیت، تخصیص متوازن ریسک، کفایت تضمین‌ها و کارآمدی حل اختلاف تشکیل می‌شود و پیامدهای آن شامل کاهش دعاوی، جلوگیری از توقف پروژه، کاهش هزینه‌های حقوقی و افزایش اعتماد سرمایه‌گذار است.

پیشینه پژوهش

الف) مطالعات داخلی

۱. رهنما و حجازی جوشقانی (۱۳۹۶): در پژوهشی با عنوان «استفاده از دانش مدیریت ریسک پروژه برای تدوین راهبردهای بهبود مشارکت در پروژه‌های عمومی–خصوصی شهری (مطالعه موردی: پروژه‌های مشارکتی شهرداری مشهد)»، به ارزیابی ریسک‌های حاکم بر این پروژه‌ها پرداختند. نتایج نشان داد استفاده از روش‌های ساختاریافته مدیریت ریسک می‌تواند به تدوین راهبردهای بهینه (در قالب تحلیل SWOT) و کاهش انحرافات اجرایی در مدیریت شهری منجر شود (رهنما و حجازی جوشقانی، ۱۳۹۶).

۲. مزارعی (۱۳۹۹): در مقاله «موانع حقوقی انعقاد قراردادهای مشارکت در شهرداری‌ها از منظر حقوق اداری ایران»، نشان داد که ابهام در اختیارات نهادهای تصمیم‌گیر محلی و فقدان شفافیت در تشریفات معاملات، از مهم‌ترین موانع حقوقی قراردادهای مشارکتی شهرداری است (مزارعی، ۱۳۹۹).

ب) مطالعات خارجی

۱. Bing et al. (2005): در مطالعه بنیادین «تخصیص ریسک در پروژه‌های ساخت PPP/PFI در بریتانیا»، ریسک‌های پروژه‌های مشارکتی را شناسایی و رتبه‌بندی کردند و نشان دادند تخصیص نامتوازن ریسک‌های قانونی و مقرراتی به بخش خصوصی، موجب شکست پروژه و تحمیل هزینه‌های دادرسی به نهادهای عمومی می‌شود (Bing et al., 2005).

۲. Carbonara et al. (2015): در «مکانیزم‌های اعطای امتیاز در PPP: رویکردی مبتنی بر ریسک» نشان دادند طراحی شروط انعطاف‌پذیر و پیش‌بینی سازوکارهای حل اختلاف زودهنگام، نقش بازدارنده‌ای در بروز مناقشات حقوقی دارد (Carbonara et al., 2015).

۳. Cruz & Marques (2013): در «قراردادهای انعطاف‌پذیر برای مقابله با عدم‌قطعیت در PPP» بر ضرورت «شروط انطباق و تعدیل» (Hardship & Adjustment Clauses) تأکید کردند و استدلال نمودند قراردادهای فاقد مکانیزم بازنگری، بالاترین نرخ شکست را دارند (Cruz & Marques, 2013).

نوآوری و شکاف تحقیقاتی

بررسی پیشینه نشان می‌دهد مطالعات متعددی به کلیات مدیریت ریسک یا موانع کلی حقوقی پرداخته‌اند، اما «ارائه چارچوب جامع مدیریت ریسک حقوقی با تمرکز بر تعامل میان قواعد حقوق عمومی شهرداری‌ها و اصول قراردادهای

تجاری مشارکتی» (به‌ویژه با لحاظ آیین‌نامه‌های مالی مصوب ۱۴۰۱ و سازوکارهای تخصیص بهینه) کمتر مورد توجه همه‌جانبه قرار گرفته است. پژوهش حاضر با تلفیق ابعاد حقوقی مقررات شهری و تکنیک‌های ارزیابی ریسک می‌کوشد این خلأ را پوشش دهد.

بحث و نتیجه‌گیری

بحث

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد ریسک حقوقی در پروژه‌های مشارکتی شهرداری محدود به زمان تنظیم قرارداد نیست، بلکه در تمام چرخه عمر پروژه — از تصویب و امکان‌سنجی تا اجرا، بهره‌برداری و خاتمه — حضور دارد. این نتیجه با رویکرد استاندارد ISO 31000 و راهنمای مشارکت عمومی–خصوصی بانک جهانی هم‌خوان است که مدیریت ریسک را فرایندی پیوسته می‌دانند (ISO, 2018; World Bank et al., 2017).

چهار دسته ریسک شناسایی‌شده به‌هم‌پیوسته‌اند: ریسک‌های مقرراتی و صلاحیتی می‌توانند اعتبار قرارداد را تحت تأثیر قرار دهند؛ ریسک مالکیت و زمین اجرای تعهدات را با مانع مواجه می‌کند؛ ابهام در تضمین‌ها اختلاف درباره جبران خسارت را در پی دارد؛ و فقدان سازوکار حل اختلاف و تغییر شرایط، اختلاف اولیه را به توقف پروژه تبدیل می‌کند. بر اساس نظریه قراردادهای ناقص، قرارداد باید علاوه بر تعهدات اصلی، سازوکارهایی برای بازنگری، فورس‌ماژور و خاتمه پیش‌بینی کند (Hart, 1995)؛ و بر مبنای اصل تخصیص بهینه، واگذاری ریسک باید به طرف دارای توان کنترل صورت گیرد، نه انتقال یک‌جانبه (Bing et al., 2005; World Bank et al., 2017).

در پروژه‌های شهرداری، این ملاحظات باید با ماهیت دوگانه قرارداد همراه باشد: قرارداد هم‌زمان ابزار همکاری اقتصادی و متأثر از اختیارات عمومی، دارایی‌های شهری و منافع شهروندان است. بنابراین، کفایت اقتصادی به‌تنهایی کافی نیست؛ رعایت صلاحیت‌ها و تشریفات قانونی، شفافیت در انتخاب شریک، تعیین وضعیت مالکیت و نظارت‌پذیری تعهدات نیز ضروری است. این رویکرد با مطالعات داخلی درباره موانع حقوقی قراردادهای شهرداری (مزارعی، ۱۳۹۹) هم‌راستاست، هرچند پژوهش حاضر بر پیوند میان قواعد حقوق عمومی شهری و اصول قراردادهای تجاری تمرکز می‌کند.

نتیجه‌گیری

نتیجه کلی آن است که مدیریت ریسک حقوقی باید از مرحله پیش از انعقاد قرارداد آغاز و در قالب فرایندی منظم تا پایان پروژه ادامه یابد. مهم‌ترین ابزارهای پیشنهادی عبارت‌اند از: بررسی صلاحیت و مجوزهای لازم پیش از تصویب پروژه؛ احراز وضعیت حقوقی زمین و دارایی‌های موضوع مشارکت؛ شفاف‌سازی آورده‌ها، تعهدات و تضمین‌ها؛ تخصیص ریسک بر پایه توان کنترل؛ و پیش‌بینی سازوکارهای مشخص برای تغییر شرایط، حل اختلاف و خاتمه قرارداد.

تدوین الگوی قراردادی یا چک‌لیست ارزیابی ریسک می‌تواند به کاهش ابهام و افزایش قابلیت نظارت کمک کند؛ اما استفاده از الگوی واحد برای همه پروژه‌ها مناسب نیست و متن قرارداد باید با نوع پروژه، مدت، ساختار تأمین مالی، وضعیت دارایی و مقررات مرتبط سازگار شود. همچنین پیشنهاد می‌شود شهرداری‌ها پیش از انعقاد قرارداد، ارزیابی حقوقی مستقلی انجام دهند و در طول اجرا، تغییرات و تعهدات طرفین را مستند و دوره‌ای بازبینی کنند.

محدودیت گزارش حاضر: از آنجا که نتایج تفصیلی پرسش‌نامه‌ها (میانگین‌ها، رتبه‌بندی ریسک‌ها و آزمون‌های آماری) در داده‌های موجود ارائه نشده است، در این متن از تعیین رتبه قطعی ریسک‌ها یا ادعای معناداری آماری خودداری شده است. برای نسخه نهایی مقاله، این بخش باید با یافته‌های واقعی تحلیل آماری تکمیل شود.

منابع

امامی، محمد، و استوار سنگری، کوروش. (۱۳۹۹). حقوق اداری (جلد اول و دوم). تهران: انتشارات میزان.

رهنما، محمدرحیم، و حجازی جوشقانی، محسن. (۱۳۹۶). استفاده از دانش مدیریت ریسک پروژه برای تدوین راهبردهای بهبود مشارکت در پروژه‌های عمومی–خصوصی شهری (مطالعه موردی: پروژه‌های مشارکتی شهرداری مشهد). نشریه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و توسعه شهری، ۸(۲۹)، ۱–۱۸.

رستمی، ولی. (۱۳۹۷). حقوق قراردادهای اداری (مفاهیم، اصول و صلاحیت‌ها). تهران: انتشارات سمت.

شیروی، عبدالحسین. (۱۴۰۰). حقوق تجارت بین‌الملل. تهران: انتشارات سمت.

شیروی، عبدالحسین. (۱۴۰۲). قراردادهای بین‌المللی انرژی و زیرساخت (تطبیقی، الگوها و مدیریت ریسک). تهران: نشر میزان.

عباس‌پور، مجید، رضایی، علی، و میرزایی، احسان. (۱۴۰۱). تحلیل حقوقی و اقتصادی ریسک‌های قراردادی در پروژه‌های سرمایه‌گذاری شهری با رویکرد قراردادهای ساخت، بهره‌برداری و انتقال. فصلنامه حقوق اداری و شهری، ۱۰(۳)، ۴۵–۶۸.

کاشانی، جواد. (۱۳۹۸). شروط نامتعارف و موازنه قراردادی در پیمان‌های عمومی. تهران: انتشارات خرسندی.

کاشانی، جواد. (۱۴۰۱). مسئولیت مدنی و حل اختلاف در قراردادهای مشارکت عمومی و خصوصی. تهران: پایگاه نشر دانش حقوقی.

مزارعی، غلامحسن. (۱۳۹۹). موانع حقوقی انعقاد قراردادهای مشارکت در شهرداری‌ها از منظر حقوق اداری ایران. نشریه پژوهش‌های نوین حقوق اداری، ۲(۳)، ۱۱۹–۱۴۴.

مجلس شورای ملی. (۱۲/۰۴/۱۳۴۶). آیین‌نامه مالی شهرداری‌ها (با اصلاحات و الحاقات بعدی، به‌ویژه ماده ۷۳ قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت مصوب ۱۶/۰۲/۱۳۸۰).

مجلس شورای اسلامی. (۰۹/۰۵/۱۴۰۱). قانون درآمد پایدار و هزینه شهرداری‌ها و دهیاری‌ها. روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران.

هیئت وزیران. (۱۰/۱۲/۱۴۰۱). آیین‌نامه مالی موضوع ماده (۱) قانون درآمد پایدار و هزینه شهرداری‌ها و دهیاری‌ها (تصویب‌نامه شماره ۲۳۵۴۷۲/ت۶۰۷۰۲هـ).

دیوان عدالت اداری. (۱۰/۰۷/۱۳۹۷). رأی وحدت رویه شماره ۱۵۶۰ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری در خصوص حدود اختیارات و نظارت بر معاملات شهرداری‌ها.

Bing, L., Akintoye, A., Edwards, P. J., & Hardcastle, C. (2005). The allocation of risk in PPP/PFI construction projects in the UK. International Journal of Project Management, 23(1), 25–35. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0263786304000493

Carbonara, N., Costantino, N., & Pellegrino, R. (2015). Concession award mechanisms in public-private partnerships: A risk-based approach. Journal of Construction Engineering and Management, 141(10), 04015034.

Cruz, C. O., & Marques, R. C. (2013). Flexible contracts to cope with uncertainty in public–private partnerships. International Journal of Project Management, 31(3), 473–483.

Grimsey, D., & Lewis, M. K. (2004). Public Private Partnerships: The Worldwide Revolution in Infrastructure Provision and Project Finance. Edward Elgar Publishing.

Hart, O. (1995). Firms, Contracts, and Financial Structure. Oxford University Press.

International Organization for Standardization. (2018). ISO 31000:2018 Risk Management — Guidelines. ISO.

Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. Journal of Financial Economics, 3(4), 305–360.

Loosemore, M., & Cheung, E. (2015). Implementing systems thinking to manage risk in public private partnership projects. International Journal of Project Management, 33(6), 1325–1334.

Wang, H., Liu, Y., Xiong, W., & Song, J. (2018). Risk allocation in public-private partnership infrastructure

projects: A systematic review. Journal of Infrastructure Systems, 24(4), 04018028.

Williamson, O. E. (1985). The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting. Free Press.

World Bank, Asian Development Bank, & Inter-American Development Bank. (2017). Public-Private Partnerships Reference Guide (Version 3.0). Washington, DC: World Bank. https://ppp.worldbank.org/PPP_Online_Reference_Guide

World Bank. (2021). Benchmarking Infrastructure Development: Public-Private Partnerships. Washington, DC: World Bank Group.

World Bank. (2023). Public-Private Partnerships Legal Resource Center (PPPLRC): Risk Allocation and Mitigation in Municipal PPPs. Washington, DC: World Bank.

Yescombe, E. R. (2017). Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance (2nd ed.). Butterworth-Heinemann.